

ПРАКТИЧНА ФИЛОСОФИЈА ПЕТРА БАРТУЛОВИЋА.

Док је историја југословенске књижевности далеко одмакла својим реконструкцијама и систематизацијама, историја југословенске философије постоји тек са нешто мало изолованих студија о Руђеру Бошковићу, Качићу-Миошићу и неким другим чувенијим философима. Зашто?

Могло би се мислити да Југословени имају само изузетно и с времена на време у својој прошлости философа и философије. Међутим ми смо за последње четири године имали прилике колационирати на тако слабом извору као што је Скопска Универзитетска Библиотека преко две стотине југословенских мислилаца који су публиковали бар по једну специјалну философску студију, и то *in continuo* у XVIII^{ом} и XIX^{ом} веку.

Разлог ће свакојачко бити у томе што су историчари философије навикли да траже и реконструисавају само величине или бар философске појаве које би имале ма коликог утицаја на развитак уопште философског искуства. Да крену сложени и тешки свој апарат, потребан им је привлачан какав историски проблем као што је Аристотелес, Кант или Бошковић.

Изгледа нам, међутим, да се значај, вредност мора издвојити од величине. Мањи по своме замаху и непосредном друштвеном резултату, извесни мислиоци могу бити појединим својим концепцијама прворедног значаја. Да такви буду, не може их спречити ни то што би били и поред својих публикација сасвим непознати. Није редак случај да се на Западу у непознатима, као што је доскора био н. пр. Cournot, открију највише вредности за свеколико философско искуство.

Историја философије не мора значити реконструкцију духовних величина. Може она реконструисавати значајне концепције малих и најмањих, па чак и сасвим непознатих духова. Тако, историја југословенске философије, ако не може бити историја философских величина, може бити историја значајних концепција и рефлексја.

Кад се ова разлика направи, смисао истраживања и реконструисања историје југословенске философије је дат. Да је пак сама разлика конкретно учињена лако ћемо показати на примеру Петра Бартуловића, најмањег од свих двеста наших философа XVIII^{ог} и XIX^{ог} века које имамо на својим историчарским листићима, толико малог да за њега нити знају иначе пребогати далматински архиви нити учени наши фрањевци, малог јер је у философији написао само једну књижицу али тако значајног да би морао имати своје доста видно место у историји наше философије и онда кад бисмо имали у њој неколико Декарта и Бошковића.

Овом, дакле, студијом покушаћемо да експлицитирамо дубоко значење једне специјалне философске књижице из 1796. године, са нашег приморја, а од писца сасвим маленог и непознатог, од Dr Петра Бартуловића. Што се тиче значаја ове књижице, њега неће бити чак ни потребно назначавати нарочитим паралелама са извесним покретима и школама философским XX^{ог} века; он ће

се сам наметати и бити јасан не само стручњацима него и свакоме ко је ма што и ма колико чуо о философији садашњице.

1 — О животу Петра Бартуловића знамо врло мало.

Једино три податка нам изгледају извесна. Прво, био је лекар и доктор медицине; друго, био је католички свештеник; и, треће, живео је у Макаарској.

Да је био лекар и доктор медицине доказ је то што се на свима својим штампаним делима потписивао *Da Mans. Dot. Pietro Bartulovich* и што је написао на нашем језику књигу: *Razlicite likarie*, u Mletcih god. 1799.

Да је, пак, припадао једној од најугледнијих породица Макаарске, био свештеник и чак секретар млетачког проведитора за Далмацију и Албанију, имамо доказ у текстовима повеље и декрета о породици Бартуловића, који се налазе публиковани на крају (р. 23—28) књиге која носи наслов *Epitome del Privilegio, e Rolo di Macarsca, Primorie, E Craina, con le sue prodezze, onori, e contegno, delle famiglie privilegiate*. In Venezia. MDCCXCIV.¹ Имамо више разлога да мислимо да је ову књигу написао сâм Бартуловић. Прво, на насловном листу се писац потписао са осам слова *A. F. P. M. M. D. P. B. C.*, од којих четири предпоследња слова представљају скраћен уобичајени Бартуловићев потпис на својим књигама: *Mans. Dot. Pietro Bartulovich*. Друго, посвета Паскалу Грубишићу, коју је потписао неки *D. V. M. R.*, контрсињирао је *M. D. P. B. P.* Овај последњи потпис је лако дешифрирати, кад се узме у обзир да је Бартуловићева породица носила још и име Пуовића. Он гласи: *Mans. Dot. Pietro Bartulovich Puovich*. А значајно је и то што су документи о Бартуловићевој породици дати у овој књизи као у закључку. Најзад Симеон Љубић у своме *Dizionario Biografico degli Uomini Illustri della Dalmazia*² увршћује ову књигу у Бартуловићева дела, а за то је морао имати својих разлога. Ну, био Бартуловић писац ове књиге или не, сама околност што је она била штампана, даје нам ту гаранцију да су податци који се налазе у њој били изложени контроли савременика, и према томе врло вероватно веродостојни.

У овој књизи,³ на почетку документа датираног *Macarsca 12. Ottobre, 1771* а потписаног од *Giacomo da Riva*, млетачког проведитора за Далмацију и Албанију, налази се следећи текст, по коме се јасно види да је Бартуловићева породица била једна од најглавнијих привилегованих породица Макаарске а да сам Бартуловић био је калуђер и врло угледна личност у млетачкој администрацији. „Famiglia Bartulovich, Puovich, gode egualmente, che l'altre principali le prerogative tutte di questo paese di Macarsca. Don Pietro Religioso di qualità singolare con piena mia sodisfazione l'esercita nel ministero di mio Secretario.....“ Исто тако се похвално изражава о породици Бартуловића и самом Петру проведитору макаарски, *Marchiò Quirini*, у своме декрету датираном *Zara, primo Genaro 1771.*, следећим речима: „Accertati Noi da Fede del Colonnello di Macarsca esser li supplicanti una delle principali Famiglie di quel Paese, che mai fù sottoposta a Fazioni, competenti appunto a soli Rustici, macchè dragonegiò sempre con quelle della sua Classe, troviamo conveniente di esaudire l'istanze in grazia altresì dei ufficii di quel Prelato, cui serve, come Segretario, D. Pietro“...⁴

Према овом последњем тексту могло би се додати трима сасвим извесним податцима о животу Бартуловића још и то да је припадао једној од оних ретких породица које су се у мору сељаштва истицале за време млетачке владавине на нашем приморју својом културом.

И то је све што можемо знати о животу Петра Бартуловића. Макаарски архиви не садрже о њему ни једног јединог податка. Врло учени *Dr J. Божитковић* је, на нашу молбу, претражио како градски тако и манастирски архив у Макаарској, и то од 1740. до 1830. године, и није нашао апсолутно ништа. Исто тако су и наша истраживања у Дубровничком Архиву остала без икаквих резултата.

¹ До овог списка смо могли доћи, захваљујући Господину *Dr Петру Колендићу*.

² Vienna, 1856., р. 22.

³ р. 25—26.

⁴ op. cit. р. 26.

2 — Симеон Љубић је за библиографију Петра Бартуловића навео¹ три књиге: *Dalmazia Antica e Recente*, Venezia, 1795; *Epitome del Privilegio e Ruolo di Macarsca, Primorie e Graina*, Venezia, 1796. и *Različite likarie*, u Mletcih. god. 1799.

Томе ћемо ми додати још четири Бартуловићева дела која смо нашли у загребачкој Свеучилишној Књижници:² *Antico Ducato S. Sabba Chelmo Herzegovina dalle Barbare Rovine*, Venezia, 1796; *Nobil Antica Rauliich da Coziza Gorsca Xupa Vargoraz*, Venezia, 1796; *Chronicon*, 1797; и најзад књигу која ће бити предмет наше студије, *Prudenza Rettificante l' Operazioni Umane a Tutti Necessaria*, Venezia, 1796.

3 — Приступимо реконструкцији Бартуловићеве практичне философије, онакве каква се она налази систематски скицирана у овој књизи.

Обратимо пре свега пажњу значењу самога наслова.

Оно што се може донекле назрети још у самом наслову Бартуловићеве књижице јесте да је мудрост односно практика за њега динамичка исправљачка дисциплина: *Prudenza Rettificante l' Operazioni Umane a Tutti Necessaria*. Још у овоме наслову, иако нејасно, назире се ипак да за Бартуловића мудрост или практика није окрутни систем апсолутних принципа него динамичка управљачица људских радњи, која иде у стопу са њима и исправља их, даје им смисао и средства који су нужно ефикасни и успешни.

Али то што се слабо и нејасно може тек наслутити у наслову, текстом се развија до савршене јасности па чак гдешто и до лепе једне убедљивости.

4 — На почетку своје књижице Бартуловић прави пре свега дубоку и у своје време врло оригиналну разлику између науке с једне стране и прак- тике односно мудрости с друге.³

¹ *loc. cit.*

² Сигн. 30116.

³ Cf. *Cap. I. § 1.*

Науке се одликују тиме што имају своје принципе и на њима заснивају, њима доказују своје ставове. Практика т. ј. мудрост није да нема својих аргумената и доказа, али се њени аргументи сасвим разликују од научних. Док се научни аргументи из принципа дедукују, аргументи практике или мудрости само су онда аргументи кад директно и неодољиво делају. Научни аргументи су спекулативни, мудросни морају бити оперативни, дејствујући, ефикасни. Докази спекулативних наука почивају на извесним аксиомима и принципима; докази практике или мудрости почивају на оперативности и ефикасности. Па разликујући овако прерано прагматистички практику или мудрост од спекулативних наука, Бартуловић закључује: „*ma l'operare, e provvedere dell'una, e dell'altra è molto distinto; conciosachè la Scienza, si serve d'argomenti specolativi, e la Prudenza d'operativi pratici.*“

Практична животна мудрост је, према томе, живи систем оних одредаба делања и понашања које су нужно оперативне, које немају за своју доказност других аргумената до своју ефикасност, а којима и не треба друкчијих доказа.

Па док исправност појединих чињеница и закона у науци је зајемчена врло сложеним спекулативним систематизацијама, дотле практичној мудрости као дисциплини која управља људским радњама довољан је, према Бартуловићевој дистинкцији, аргуменат: оперативност, ефикасност.

5 — Необично јасан дух, Бартуловић стеже и поставља цео проблем практичне мудрости са два питања, на која се има одговорити оперативно. Ова питања су ту једино зато да практично, мудро, ефикасно управљају нашим радњама. И сва мудрост се састоји из таквих израза, у ствари питања, која ће сву нашу акцију, све наше поступке натерати, приморати да се потпуно изразе и тако се изражавајући дођу до своје савршене ефикасности.

Два основна мудросна питања на која се има довољно конкретно и јасно акцијом одговорити јесу:

1^о *Se la cosa sia possibile a farsi*, да ли оно што се намерава учинити могуће је учинити; и

2^о *Se si conviene a fare*, да ли се то слаже са природом онога који дела и људском природом уопште.¹

Да би наша акција била дејствујућа, мора она, дакле, одговорити пре свега на питање: да ли су јој сви материјални, физиолошки, социјолошки и психолошки услови дати, да ли је она могућа? Ова предострожност је преко потребна. Али ако је потребна, није она за Бартуловића, на крају крајева и нужна.

Нужна је она друга предострожност, која се поставља другим питањем: испитати да ли оно што се намерава учинити конвенира. А кад конвенира, те ми то желимо учинити, штети је моћи. Вољом се стварају помоћна средства, стварају се услови и акција успева.² У овоме последњем случају прво питање, да ли је акција могућа, претвара се у питање: које тешкоће јој стају на пут и каквим средствима се могу савладати.

Остаје да се још утврди низ питања, водилаца, којима ће се одређивати да ли оно што се намерава учинити „конвенира“, одговара нашој сопственој и људској уопште природи.

6 — Али пре него што се будемо питали даље о развоју ових динамичких практичних одредаба морамо се побринути да дознамо како је изгледало Бартуловићу оно што се њима одређује, морамо се питати како му је изгледала судбина, живот у својој посебности, за себе, без и ван људског дејства. Јер, кад на нешто треба делати, треба знати на шта ће се делати, треба имати бар извесно схватање о предмету свога делања.

За Бартуловића суштина и судбина живота, ван људског дејства и мудрости, јесте у променљивости, у хераклитовском *παντα ρεϊ*, у непрестаном

¹ *Cap. I. § 2.*

² *ibid.*

покрету и мени, у сталном уздицању и унижавању. Ово своје уверење истиче Бартуловић стављајући као мото својој књизи *Antico Ducato* стихове *Auson*-ове:

Fortuna numquam sistit in eodem statu,
Semper movetur, variat, et mutat vices,
Et summa in ima vertit, ac versa vice erigit.¹

Живот сам за себе, као судбина, сушта је променљивост. Кад треба, дакле, постављати и решавати проблем људског животног делања, мора се ово имати на уму. Од оваквог свог предмета зависиће унутрашња одредба људске праксе, људске мудрости, тог динамичког Бартуловићевог духовног упута који ће имати за задатак и функцију да „исправља“ људске радње, да их од више несавршених чини мање несавршеним, и од мање савршених више савршеним.

7 — А кад је предмет на који имамо дејствовати сушта променљивост, онда се на њ ефикасно може дејствовати само тако ако му се противстави нешто што ће у свој својој динамичности бити константно, ако се и предмет наше акције, та сушта променљивост уреди и почне водити нечим у својој динамичности непроменљивим.

Па шта је за Бартуловића константно у људском животу? Са каквом непроменљивом треба суочавати и управљати непрестано променљиви људски живот, пошто је мудрост управљање?

Са основним и увек истим динамичким принципом конзервације самога себе, вели Бартуловић. Сама Природа нас је начинила такве да идемо једино за оним што је потребно конзервацији нашега живота или у крајњој инстанци што се са конзервацијом живота слаже. „La Legge della Natura ha insegnato, coll' innati suoi lumi, di cercar il convenevole, essendo questo utile alla vita Umana, per esser conservata“.² Природа је у човека усадила ту прву светлост којом ће мудро управљати своје „операције“, наиме да само она дела која су потребна људском животу ради његовог одржања мудро је чинити.

Питајући чему у нама треба акција, која се намерава, да буде потребна и конвенира, Бартуловић се није могао, конкретан дух какав је он био, задовољити апстрактним и нејасним стојичким принципом *ἀκολούθως τῇ φύσει, κατὰ φύσιν ζῆν, naturam sequi*. Њему је било потребно правило које ће бити конкретан, жив, динамички управљач људских радњи. Зато је он увидео и прописао као примордијално правило мудрости конзервацију „људског живота“ у себи чинећи само оне радње које су овоме потребне.

Питање, дакле, да ли оно што се намерава учинити биће потребно т. ј. ићиће у прилог конзервацији општег људског живота који је у нама, јесте основа мудрости и прави оперативни принцип праксе, за Бартуловића.

8 — Да би остао у чистом мудросном искуству и избегао сваку спекулативност, интересантно је да Бартуловић даље конкретизује основно животно правило мудрости, конзервацију, и одређује практично управљање садржином „људског живота“, према оној светлости коју је Природа усадила у људско биће, најважнијим исказима, изрекама (*Detti*) античких седам мудраца.

Изреке ових најславнијих Грка изгледају Бартуловићу нарочито непосредне и тиме у специјално присној вези са основним мудросним управљајућим принципом. Зато издваја најважније животно правило сваког од ових седам мудраца и убраја тако изабраних седам принципа, који су потекли директно из мудросног, практичног искуства, у првобитне, у оне који су у најинтимнијој вези са принципом конзервације људског живота, у оне који из овога тако рећи непосредно следеју.

Као такво издваја он пре свега чувено оно Клеобулово правило *Modum serva*, које ће Аристотелес као *μέτρον ἀρίστον* узети за основни принцип своје етичке доктрине. За Бартуловића оно значи: „che si conservi nella medesima

¹ Epig. 195.

² Sap. I. § 3.

la sua mediocrità, perchè questa è la sua vera misura“.¹ Кад, дакле, мудросно т. ј. практично треба управљати својим животним радњама пре свега чувајући свој живот, чувајући га као „људски“, онда њима треба управљати конзервирајући се непрестано у „златној средини“, не претерујући ни у коме смислу, јер осредњост је права мера човекова. Као што је Pascal мислио да је људска мера „l'entre-deux“, из које и ако се може изићи мора се у њу вратити,² тако и Бартуловић тврди да мера људских радњи, ако се хоће да оне буду ефикасне, јесте осредњост.

Клеобулово правило *Modum serva*, Бартуловић допуњава Питакусовим *Nequid nimis*. И заиста ако треба остати у својој мери осредњости, прво правило које се има испунити јесте не претеривати ни у чему, чувати се од свију крајности.³

Оно што, међутим, обично гони човека у крајност јесте емоција или страст. Чврстом руком треба њима управљати, а пре свега најбеснијом од свију емоција: гневом. Бартуловић наводи за то изреку *Iram rege*, коју, интересантном иронијом судбине, приписује Периандру, оном коринтском тиранину који је легендаран по својој љутини,⁴ који је неколико злочина учинио из гнева и умро болестан од љутитости што му једна казна није испала за руком, — приписује онеме античком мудрацу за којег се Bayle није могао довољно начудити Грцима што су га таквог какав је он био назвали мудрацем и сматрали једним од седам највећих људи своје расе. — Да би се дакле остало у средини, у својој мери, мора се свим силовитим емоцијама, које нагоне човека у крајности, управљати чврсто.

Да би се ово последње могло остварити, треба, по Бартуловићу, сваки свој поступак подчинити финалности; све што се намерава учинити мора имати свој циљ; ништа не сме бити случајно учињено. У томе смислу наводи он изреку *Respice finem*, коју приписује Солону.⁵

Наше радње тим пре не смеју бити случајне, него свака са прецизно одређеним својим циљем, што, за Бартуловића, у друштву је врло мало добрих а огромна већина злих људи. Те, да би се основни динамички принцип мудрости (конзервација самог себе и оног што је „људско“ у себи) у оваквом друштву целисходно конкретизирао, једно од првих правила која се имају испунити јесте: не поверавати се ни лако ни свакоме, „che de' rochi si fidiamo“; или како још Бартуловић са Биасом вели: *Plus mali*.⁶

У таквим друштвеним околностима, чак и кад се циљ има пред очима, људске радње су изложене често таквим неприликама и тешкоћама да је крајња резервисаност једино мудра а свако обећавање и зарицање је лудост. Зато Бартуловић прописује правило: *Noli spondere*, које приписује Талесу.

Кад се ово правило узме заједно са Биасовим, *Plus mali*, онда се има правило савршене унутрашње резервисаности.⁷

Да би се пак могло садржински тачно остати резервисан и да би се могла акција с прецизношћу управљати оним циљевима који кад буду постигнути нужно ће значити успех, треба познати себе. Ако треба у друштву резервисан бити, мора се знати какво ће се себе резервисати. Затим, ако треба у смислу конзервације себе, постављати циљеве својој делатности, мора се пре свега сам себе познати, да се не би претоварило циљевима који превазилазе наше моћи, па чак, можда, уопште и не конвенирају нашој личности. Из тих разлога Бартуловић поставља,⁸ закључно, оно правило које се приписује Килону: *Nosce*

¹ Cap. II. § 4.

² В. нашу књигу *La Pensée Philosophique Créatrice de Pascal*, Librairie Felix Alcan, Paris, 1925 pp. 44—49.

³ Cap. II. § 5.

⁴ Партениус, *Erotica*, C. XVII. — Херодот, Lib. III. C. XLVIII. итд.

⁵ Cap. II. § 7.

⁶ Cap. II. § 8.

⁷ Cap. II. § 9.

⁸ Cap. II. § 10.

te ipsum, γνῶσις σεαυτοῦ, а које ће као делфско чудо постати код Сократа једини оправдани смисао људског мислилачког истраживања.

За Бартуловића је ово правило чист практични принцип, којим се, као питањем управљеним нашој делатности, нарочито целисходно конкретизира основна динамика мудрости као исправљачица људских радњи: чинити само оно што конвенира нашем човечанском одржању. Оно даје овоме принципу његову садржину. Да би се чинило само оно што одговара нашем човечанском индивидуалном одржању треба да сваки од нас позна себе. Једино на тај начин ће моћи знати и где је његова мера, његова средина, и шта је за њега крајност, и која опет емоција у ову крајност гони га. Тако ће знати, познавајући себе, какве циљеве треба постављати па да они конвенирају и шта треба резервисано у друштву држати.

Са овим избором изрека и мудросних правила узетих од седам античких мудраца, Бартуловић је, као што се види, само развио и конкретизирао први динамички принцип своје практике, доследно својој основној разлици мудрости и спекулативних наука.

9 — Пошав од изрека седморо мудраца, Бартуловић даље развија своју практичну философију указујући као на још специјалнија и конкретнија правила активне управљајуће мудрости, на народне пословице т. ј. оне изреке које је народ својим вековним искуством замислио, употребио и проверио. Ако је мудрост, како ју је Бартуловић дефинисао, практично знати одредити које делање ће бити ефикасно а које не, и како треба припремити и управити своје делање па да буде ефикасно, онда заиста ничег нема доследнијег него у продужетку основних изрека античких мудраца указати на народне пословице. Оне заиста испуњавају услов фундаменталне Бартуловићеве дистинкције, и нису резултат спекулације него чистог мудросног, практичног народног искуства.

За њих Бартуловић вели да врло ретко је да су погрешне. *Li proverbii sono generati dalla publica voce, che rare volte ha errato.*¹ Тако он мисли пре свега зато што народно искуство је бескрајноструко; зато што свака индивидуа својим личним искуством проверава свако правило делања за свој рачун; а свака је различита, те оно правило које све индивидуалности огласе традицијом, пословицама као ефикасно, биће готово сигурно ефикасно за сваку будућу индивидуалност. А затим, народно искуство се проверавало и утврђивало вековима. Зато је оно конкретним својим пословичким одредбама по Бартуловићу уопште за сваког и несумњиво ефикасно т. ј. сигурно мудро. Зато Бартуловић ставља народне пословице одмах иза изрека античких мудраца као активна мудросна правила, непосредно дата, која ефикасно и успешно управљају људском делатношћу и животом.

Као такве наводи Бартуловић уопште познате пословице (*Proverbi Comuni*): *Ко не може што хоће, нека хоће што може; Брза кучка, хораве кучиће рађа; Гвозиће се кује док је вруће; Истина увек исплива; Посиђаносић чистио је у мењању помисли; и т. д.*

Општим, дакле, народним пословицама се конкретизира најзад до крајњих детаља први Бартуловићев принцип успешног дејствовања, принцип конзервације у себи људског живота, и дају закључни потези динамичком практичном систему мудрости као управљачице људског делања. Тако је Бартуловић успео да своју практичну философију сачува од сваке спекулативности, изводећи је из свога специјалног принципа конзервације, развијајући је античким мудрачким изрекама и најзад је закључујући народним пословицама. Тиме је остао доследан својој тако фундаменталној разлици спекулативних наука и мудрости т. ј. практике. Од почетка до краја његов мудросни упутни систем је ванспекулативан а организован једном једином идејом: наћи онај систем дејствујућих упуштава који ће управљати људским радњама тако да оне бивају нужно ефикасне.

¹ *Сар. III. § 11.*

10 — Своме овоме схватању практике Бартуловић је дао и ширу једну философску основу.

Јер, могло би се питати зашто Бартуловић тражи и налази сву практику у општем односно просечном искуству, ономе искуству које би сваки човек могао и сâм собом стећи? — Бартуловић је на овакво питање индиректно али јасно унапред дао одговора.

Принцип управљања својим радњама налази се, за њега, у дубини саме људске природе. И то налази се исто тако као што се налази у дубини природе животиња.¹ Треба само мишљу се удубити (*ruminare*) у самога себе, разуме се по Килоновом и Сократовом правилу *γῶτι σεαυτοῦ*, па сви динамички активни мудросни принципи који се ту подразумевани налазе, пошав од првог па преко оних које су изrekli антички мудраци и најзад и све оне пословичке мудросне одредбе које народ је спонтано нашао и утврдио.² Где би пчела налазила правила управљања својим радњама ако не у дубини своје сопствене природе?³ А сва таква правила налазе се исто тако непосредно и ирационално као што савршеније животиње, због неприлика свога живота у природи, налазе у себи то правило да рађају носећи што дуже свој пород а доносећи га на свет да је што зрелији, што савршенији за борбу у животу.⁴ Па као што животиње имају у дубини своје природе свој систем практичних правила или једном речи мудрост своје акције, исто тако и људи. Сва бића носе у себи упуство за најекономскије, за себи одговарајуће радње.

Али сва бића не припадају себи, не познају себе, него се заносе за оним што она нису; зато их има која су несавршена.

Међу таква треба рачунати извесне људе. Свима је спас у удубљивању у саме себе. А кад се буду удубили (*ruminare*) у себе, Бартуловић мисли да неће наћи тамо никакве спекулативне принципе него, као што то налазе пчеле, конкретне одредбе окарактерисане ефикасношћу које су како антички мудраци тако и народ у себи нашли и пословички изразили.

Та мудрост која се налази у унутрашњости људског живота општа је, свечовечанска је. Не може се она изрећи апстрактним принципима него се може у себи наћи само као конкретна управљајућа „људска природа“ коју је Бартуловић покушао назначити својом практичном философијом.

Реалистичко, натуралистичко ово Бартуловићево фундирање своје практичне философије од значаја је за његово схватање, а врло интересантно с обзиром на то што знамо да је Бартуловић био врло хваљен као католички „*Religioso*“ и „*Prelato*“.⁵

11 — Да би ближе одредио животну мудросну практику, такву какву је он схвата, како у самој њеној природи тако и у извесним специјалним њеним применама, Бартуловић је поређује са извесним техничким практикама као што су медецина, агрикултура и наутика. Ове паралеле су, иако гдешто претеране и наивне, врло интересантне. Извесним својим детаљима доносе оне знатну светлост Бартуловићевој концепцији мудрости или практике. Прегледајмо ове детаље.

Поређујући мудросну практику са медецинском техничком практиком, Бартуловић вели да као што медецина пружа начине и средства да се у болест не падне а кад се је болестан да се излечи, тако исто мудрост спречава човека да својим радњама постане рђав а кад је већ такав да његове радње изведе из зла, исправи их, и учини да остану у добру (*emende, corrige e fa, che perseverino nel bene*).⁶

А исто тако као што медецина, кад не успе „астерзивни“ лек, употреби „инцизивни“, мудрост, кад не може утицати директном својом ефикасношћу,

¹ *Cap. IV. § 13.*

² *Cap. IV. § 12.*

³ *Cap. IV. § 15.*

⁴ *Cap. IV. § 14.*

⁵ *Cf. № 1.*

⁶ *Cap. V. § 16.*

употребљава при своме управљању и исправљању људских радњи и казну (*castigo*), јер, оно што је за Бартуловића најјавније јесће да мудросић улије, и то нужно, неизбежно, „нову навику“ (*l'abito novo*), којом ће се радње исправити.¹

Као што је за Платона, Аристотела и нарочито стоике εὖς био и као што ће са Џемсом на челу за американске моралисте и педагоге то бити *the habit*, за Бартуловића се може управљати људским радњама само *стварањем нових навика*; на основу оних закона које сваки налази инстинктивно у својој људској природи само стварањем нових навика упутиће практика или мудрост људске радње њиховој оперативности и ефикасности.

При упоређивању своје концепције мудрости као пракције са техничком практиком медицине, утврдио је Бартуловић ту чињеницу да се дела мање више увек под утицајем извесних навика и да свака исправка људских делања може се темељније учинити тек кад се уместо стечених створе и усаде нове навике.

Ово заиста баца нарочиту светлост на целу Бартуловићеву концепцију мудрости.

12 — Из Бартуловићеве паралеле животне мудросне пракције и агрикултурне техничке пракције навешћемо два детаља, којима ће ближе одређује ефикасност као критеријум сваке акције, назначићемо одлике *успешности* и *витаљности*.

Сељак, вели Бартуловић, који има мало земљишта, може марљивом обрадом имати много више користи од њега него што имају од својих имања много веће газде. Тако исто ће акција бити „много успешнија“ (*più riuscibile*) оних умова који су мањи али су више проучавали и удубљивали се у људску природу, него акција већих умова, који су ова проучавања учинили осредње и површно.²

Значи да, по Бартуловићу, успешност акције не зависи од величине интелектуалних способности (на којима спекулативне науке напротив целе почивају), него од примене интелигенције као средства на уском терену нашега живота, и то тако да овај уроди што богатијим плодовима. Сама пак ова примена која је све и свја у мудрости резултат је само животног искуства.

Зато, вели Бартуловић, не треба имати поверења у ону мудрост која је прерана (*prematura*) или изненадна, напрасна (*subita*), као што се она може наћи на пр. код деце, јер та мудрост није била животна, витална (*poiche non fu vitale*).³ Права мудрост је животна, проживљена. Она се мора стицати дубоким унутрашњим искуством и утврђивањима многих нових навика одређених оним што се налази у себи, и то почев од закона конзервације па све до различитих мудрачких одредби које се често изричу пословички.

А да је права мудрост директно животна и неинтелектуална, Бартуловић показује на тој чињеници, коју опет назначава згодом једне друге паралеле са агрикултурном техником, што колико студије теориске и доктринарне више се чине, толико сâм живот остаје мањи, ситнији, незнатнији, мање мудар, толико исто се виталност па и сâм живот смањи.⁴

Бартуловић није, дакле, тврдио, као што ће то Bergson чинити, да ум радикално игнорира живот, нити опет како ће André Lalande научно систематски то доказивати да се има према животу негативно, него, као што ће Dewey то тврдити, да је ум средство којим се може помоћи да се дође до успешности у делатности. Али сама успешност стоји изван природе ума, и то исто тако као што спекулативне науке, које доказују ослањајући се на принципе, стоје изван пракције односно мудрости која доказује ослањајући се на оперативност или ефикасност.

Успешност и оперативност (ефикасност) један и исти су, дакле, критеријум делатности; критеријум који се још ближе одређује виталношћу, животношћу,

¹ *Сар.* V. § 17.

² *Сар.* VI. § 19.

³ *Сар.* VI. § 21.

⁴ *Сар.* VI. § 20.

а овом се још оштрије разликује мудрост од спекулативних наука. Овом карактеристиком се Бартуловићева мудрост одсечно издваја од оне мудрости која, теориска, потиче директно из ума, чисто је интелектуална, и одликује се неживотношћу, неефикасношћу.

13 — У Бартуловићевом поређењу мудросне своје практике са природом техничке научичке практике интересантно је то што, асимилирајући ова два практична система, Бартуловић мисли да и у мудросној животној пракси, таквој какву је он схвата, осматрачка извешбаност и крајња окретност су нужни услови сваке успешне делатности.¹ Да се не би увек могло штети само оно што се може, него да би се могло и оно што се хоће, мора се повести рачуна о свему ономе што се збива око нас и о свему ономе што је чинилац нашег унутрашњег живота и наше воље.

14 — Закључак Бартуловићеве књижице носи значајни наслов: *Atti interni rettificano la prudenza*.²

Све што је до сада одређено у прилог мудрости или практике мора се дефинитивно огледнути у „унутрашњим актима“ животног. Тек тад то постаје животно и мудросно.

Али у чему се састоје за Бартуловића ти „унутрашњи акти“ који су дефинитивни динамички елементи мудрости?

Ово у текстовима није најјасније. Но ми ћемо ипак окушати тумачење које нам изгледа највероватније.

Онај који није mudar (l'imprudente) одликује се по Бартуловићу у својој унутрашњој активности спонтаношћу, непосредношћу, крајњом поверљивошћу, *credendo a tutti a se simili, perchè di tutti si fida; perciò si sforza molto a parlare, e senza pensarvi, svela a tutti il suo animo*.³

Насупрот овој одлици немудрог човека стоји одлика унутрашње активности препредењака (l'astuto). Овај говори мало, крије своје намере и прикрива оно што хоће (*si serve di poche parole; nasconde le sue intenzioni, e finge il suo volere*).⁴

Каквом онда унутрашњом активношћу одликује се mudar, практичан човек, кад се, за Бартуловића, активности немудрог, кога сваки „сажаљева“, противставља својом природом унутрашња активност препреденог човека, кога сваки „мрзи“?

Унутрашња активност која карактеризира мудрост стоји, каже нам се, далеко иза и наивне спонтаности, отворености, и танане препредености.⁵ — Али у чему се она састоји?

Унутрашња та активност значи за Бартуловића својом динамичком суштином вољу (la volontà). Само тим значењем својим може она остати далеко изнад и спонтаности и препредености. Динамичка, дакле, она унутрашња активност која дефинитивно значи саму управљајућу мудрост или праксу јесте за Бартуловића воља. (У овоме стоји он сасвим близу Duns-Scot-у, којег је још Wadding назвао „блиставом светлошћу фрањевачког реда“ а који се насупрот Томи Аквинцу својим принципом *voluntas est superior intellectu* вратио правом Аристотеловом учењу о божанској и људској слободи.)

А као воља унутрашња активност је по Бартуловићу оријентирана увек нечим добрим или потребним друштву или људском животу (*qualch' oggetto buono o utile alla Società, o vita Umana*).⁶

Ова воља која је оријентирана већ сама по себи нечим што је корисно друштву или људском животу уопште, за Бартуловића као што ће то бити и за Schopenhauera, употребљава интелект као средство стављајући му у задатак

¹ Cap. VII. §§ 26—32.

² Cap. VIII.

³ Cap. VIII. § 34.

⁴ Cap. VIII. § 35.

⁵ *ibid*, ad finem.

⁶ Cap. VIII. § 33.

да потражи сва најделисходнија средства којима ће се остварити она оријентација коју је воља сама у себи схватила. Разум према вољи има се за Бартуловића као инструмент према ономе што се тим инструментом служи. Он је за вољу у пракци и животу средство којим се траже и утврђују друга средства. Ово се доста јасно види из следећег текста: „La volontà ordina all' intelletto, che cerchi tutti li mezzi per conseguirlo. L' intelletto poi, che deve obedire alla volontà, si pone d' investigarli; quindi quando ha ritrovato li medesimi, essi esamina, e confronta l' uno coll' altro, tra' quali giudica esser il migliore, quello, che ha rilevato: allora, come tale, il denuncia alla volontà, che nell' abbracciarlo la stessa si move“.¹

Али ако је разум инструменат, средство над средствима, не употребљава се он за Бартуловића подједнако у мудросној пракци и спекулативним наукама. Подсетимо се каква је разлика ових двеју сасвим оделитих употреба.²

Спекулативне науке, по Бартуловићу, траже истину и доказују извесним принципима, док мудросна практика тражи да одреди зависи ли каква делатност која се намерава учинити од нас или од којих других лица или ствари, и колико зависи, а доказује ефикасношћу и успехом. Те кад мудросна практика ово последње тражи разумом као инструментом, а преко свих оних чисто практичних и искуствених ступњева, почев од самосвести одржања човечанског па преко изрека античких мудраца и пословица све до сугестија појединих техничких практика, онда инструменталност разума је сасвим друкчија, у својој улози и употреби, него што је она то у спекулативним наукама.

Али поред тога што је инструменталност разума јасно и разговетно одређена ступњевима саме Бартуловићеве динамичке пракције, дефинисана је она релативно доста дистинктно још самим смислом употребљавања разума у мудрости. Разум се, по Бартуловићу, има употребити у мудросној пракци као средство за одређивање како и колико зависи намеравани поступак или дело од нас или од чега другог, а тиме се одређује моћ или слобода акције коју наша воља треба предузети, „il poter della sua operazione o dipendere da Lui, o dell' altri“.³

Тако унутрашња активност у којој треба, пре свога остварења, да се сваки мудросни упут огледа, јесте, за Бартуловића, вољино употребљавање разума у смислу оног што је корисно друштву или људском животу уопште а са тим непосредним задатком да се одреди моћ или слобода хотења у овом или оном намераваном поступку.

15 — Ако сад једним погледом обухватимо целину до сада разложене Бартуловићеве практичне философије, оно што нарочито привлачи нашу пажњу јесте чистота њене практичности, јесте њена прагматичност. Дистинкција спекулативних наука које доказују принципима и мудрости која доказује оперативношћу, ефикасношћу, успешношћу заснивајући се на виталности, проживљености, — дистинкција која стоји у основи Бартуловићеве практичне философије, фундаментална је и ставља овог непознатог нашег далматинског писца у ред оних ретких и увек великих претеча прагматизма. Јер, погрешно је мислити да је прагматистички покрет нешто ново. Сам вођ овог покрета, William James, дао је своје програмском делу наслов *Pragmatism a new name for some old ways of thinking* и у њему исписао значајне ове редове: „There is absolutely nothing new in the pragmatic method. Socrates was an adept at it. Aristotle used it methodically. Locke, Berkeley, and Hume made momentous contributions to truth by its means“.⁴ Сама дистинкција, коју је Бартуловић ставио у основу својој практичној философији, ставља га, дакле, поред таквих великана људске мисли као што су Сократес, Аристотелес, Лок, Беркле и Јум.

Затим још је значајније што кад бисмо Бартуловића назвали прагматистом, био би он један од оних најређих прагматиста који су остали консеквентни

¹ *ibid.*

² Cf. № 4.

³ *ibid.*

⁴ *op. cit.*, ed. Longmans, London, 1919. p. 50.

својој основној тези. Бартуловић је тако магистрално сачувао своју практичну философију сваке спекулације, да се са њим може врло тешко поређивати који други прагматиста.

Са својим критеријумом оперативности мудрост или практика је динамички упут или управљачица људских радњи која има да реагира на општу животну променљивост и непостојаност, питајући се да ли намеравамо дело је могуће и да ли конвенира пре свега ономе што стоји у дубини људске природе, а то је инстинкт конзервације себе и људског у себи, затим свему оном животном мудросном непосредном искуству које се налази формулисано у основним изрекама седам античких мудраца и народним пословицама. На хуманистичком принципу конзервације себе и људског у себи, заснива Бартуловић даље низ практичних упута, директива, почев са правилом одржања своје мере, своје људске мере осредњости, па преко правила целисходности свију својих радњи и крајње резервисаности, све до правила познања самога себе и најзад до конкретних мудросних одредаба општих народних пословица. А сва ова мудрост, управљачица људских радњи, не мора се тражити код мудраца и народа, јер се налази дубоко у самој људској природи, исто као и мудрост пчелиних радњи у њеној природи. Довољно је само се удубити у самога себе и интуитивно ће се наћи сама та чисто практична мудросна животна правила. Уосталом кад се мудросни упуту и приме споља, морају се проживети, у својој унутрашњости проверити, јер за Бартуловића виталност сачињава поред оперативности (ефикасности) основицу и критеријум све практике. А само интуитивно удубљивање у себе, проналажење ефикасних мудросних упута и њихово остваравање, збива се унутрашњом активношћу која својом суштином није ништа друго до вољино употребљавање разума као инструмента у смислу највеће корисности друштву и људском животу уопште, а ради одређивања саме себе у својој највишој моћи односно највеће слободе.

Тако изгледа практична философија једног до сада сасвим непознатог нашег далматинца из друге половине XVIII^{ог} века, философија која чистотом своје прагматичности ставља свога творца поред најзначајнијих претеча прагматистичког философског покрета, поред оних које Џемс је горе поменуо.

Душан Недељковић.

RÉSUMÉ.

M. le Dr D. Nedeljković, maître de conférences à l'Université de Skoplje, reconstruit dans la précédente étude la philosophie pratique du Dr Petar Bartulović, auteur yougoslave de la seconde moitié du XVIIIe siècle qui est resté jusqu' à présent tout-à-fait inconnu. Cette philosophie, exposée dans un opuscule intitulé: *Prudenza Retificante l' Operazioni Humane a Tutti Necessaria* (Venezia, 1796), est intéressante surtout par sa méthode toute pragmatiste. Elle a pour base la distinction fondamentale suivante que fait Bartulović entre les sciences spéculatives et la sagesse. Les sciences sont caractérisées par leurs démonstrations qui procèdent toujours d'un certain ensemble de principes, tandis que dans la pratique ou la sagesse, qui seule paraît intéresser Bartulović, la véritable preuve est l'efficacité. Dans la pratique une chose est prouvée quand elle est opérative, efficace. Et il reste absolument fidèle à cette distinction. Le pragmatisme de sa philosophie est d'une pureté telle qu'il serait difficile de la comparer avec les autres doctrines pragmatistes, qui sont toujours plus ou moins spéculatives. — Avec son critère d'efficacité, la sagesse n'est autre chose que la direction dynamique des opérations humaines, qui doit réagir sur la mobilité et l'inconstance générales de la vie; elle se demande tout d'abord si l'action qu'on se propose de faire est possible et si elle convient d' une part à ce qui est au fond de la nature humaine, à l'in-

instinct de conservation de soi et de l'Humain en soi, et d'autre part à l'expérience pratique vitale qui se trouve formulée dans les quelques dictons fondamentaux des sept sages antiques et les proverbes communs à tous les peuples. Fondé sur le principe humaniste de la conservation de soi et de l'Humain en soi, Bartulović développe toute une chaîne de directives de la sagesse; il débute par la règle de la conservation de sa mesure, mesure humaine de la médiocrité; puis il passe par une suite de règles comme celle de la finalité générale obligatoire de toute l'activité et celle de la réserve extrême de tout ce qu'on est et de tout ce qu'on pense; il arrive ainsi à la règle de la connaissance nécessaire de soi et enfin aux déterminations concrètes des proverbes populaires. Cependant on n'est pas obligé de chercher cette sagesse, directrice des opérations humaines dans les dictons des sages et les proverbes des peuples, car elle se trouve dans la profondeur de la nature humaine comme la sagesse des opérations des abeilles se trouve dans leur propre nature. Il est suffisant de s'approfondir soi-même pour trouver intuitivement ces règles de la sagesse de la vie. Les sages antiques et les peuples n'ont d'ailleurs pas fait autrement. Du reste, même quand on accepte du dehors les règles de la vie, il est indispensable de les vivre, de les vérifier dans son for intérieur vital, car, pour Bartulović, la vitalité est, à côté de l'opérativité (l'efficacité), l'élément constitutif de la base et du critère de la pratique. Il faut que tout soit vécu. L'approfondissement intuitif de soi, qui fait l'expérience pragmatique primitive et pure, l'invention des directives efficaces de cette sagesse dynamique immanente, se fait par l'activité intérieure, qui n'est autre chose que la volonté employant l'intellect comme instrument dans le sens de la plus grande utilité possible sociale et vitale humaine en général, et afin de se déterminer soi-même dans sa plus grande puissance, dans sa plus grande liberté possible. — Cette philosophie pratique de Bartulović, toute pragmatiste par sa base et son développement, prouve une fois de plus le bien fondé du fameux aveu de William James: „There is absolutely nothing new in the pragmatic method“, aveu qu'il a fait dans un de ses livres, qui porte ce titre significatif: *Pragmatism a new name for some old ways of thinking*.
